

efterretninger om de i teksten omtalte personligheder — et »kirkeleksikon« en miniature, som utvivlsomt kunde have været stærkt beskåret til fordel for vigtigere stof.

Fra den kirkehistorien tilgrænsende skolehistorie foreligger der et interessant arbejde i *Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne)* af Thøger Jensen, Aarhus 1921. Grundlæggelsen af de 240 ryttergodsskoler er et så vigtigt led i vor folkeskoles historie, at det nøje fortjener at granskes. Det er da også et dygtigt og fornuftigt skrift, der nu foreligger herom, overalt bygget op på den herhenhørende litteratur og på et ikke ringe arkivmateriale, hvortil der udførligt henvises i hvert enkelt tilfælde. Bogen giver først en fremstilling af de forskellige forhandlinger, som førte til skolernes oprettelse. Med rette betoner forf., at biskop Peder Hersleb sikkert må anses for den egentlige opbudsmand til planen om disse skolers oprettelse¹, selvom han senere ved planens virkeliggørelse træder i baggrunden for andre, især for biskop Christen Worm, der var stærkt skoleinteresseret. Derpå skildres udførligt skolernes indre og ydre indretning, og der meddeles en fortegnelse over samtlige skoler. Fremstillingen er overalt oplyst ved en række ypperlige billeder. Nu og da kunde man ønske større fasthed over skildringen, og enkelte afsnit bygger vel stærkt på Joakim Larsens skolehistoriske arbejder. Afsnittet om »skolens fædre« er lidet tilfredsstillende, da de meddelte biografier er for korte og ikke giver noget virkeligt billede af de pågældende personligheder. Bogens værdifuldeste parti er uden tvivl de sidste kapitler, hvor der er samlet en række førstehåndsoplysninger om samtlige ryttergodsskolers nuværende tilstand. Adskillige af dem er endnu i brug som skoler, men mange findes også kun i stærkt lemlæstet skikkelse.

Bjørn Kornerup.

Kunst og Arkæologi.

Med en punktlighed, som er beundringsværdig, udsender dr. Vilh. Lorenzen — uden at det hæmmer hans øvrige omfattende litterære virksomhed — bind efter bind af sin bygningshistoriske gennemgang af de danske klostre. Efter de første bind om Helligaandsklostrene og om Franciskanerklostrene, der tidligere er omtalt i nærværende tidsskrift, indtraf ganske vist en fleraarig standsning, foraarsaget ved dr. Johs. Lindbæks død,

¹ Dette spørgsmål har anmelderen underkastet en nøjere prøvelse i en afhandling »Til Ryttergodsskolernes Forhistorie« (i »Fra Frederiksborg Amt« 1921), hvori jeg er kommet til væsentlig samme resultat.

som kuldcastede de to forfatteres stort anlagte plan om en almindelig dansk klosterhistorie; men i 1920—24 er nu udkommet tre nye bind med *Dominikaner-, Brigittiner- og Karmelitterklostrenes bygningshistorie*. En række af vore betydeligste kirkelige monumenter fra den senere middelalder er i disse bind for første gang blevet gjort til genstand for en mere indgaaende undersøgelse, og hvor der fandtes forarbejder, skyldes de for en ikke ringe del — som ved Sortebrødreklostret i Aarhus — den flittige forsker selv.

Vore to bedst bevarede klosteranlæg er S. Katrine kloster i Ribe og Marieklostret i Helsingør. Uheldigvis blev det første skildret (i Dominikanerbogen) lige inden dets omfattende istandsættelse, som naturligvis har bragt adskillige nye oplysninger for en dag. Til gengæld er det sidste — vort skønneste klosteranlæg og et af de prægtigste af alle Europas iøvrigt som helhed lidet kendte Karmelitterklostre — blevet underkastet en meget interessant og indgaaende behandling, hvor det bl. a. søges paavist, at det er den særlig til Lunds domkirke og Glimmingehus knyttede tyske billedhugger Adam van Düren, der kort før 1500 har bygget den smukke og i dansk arkitektur ganske enestaaende »Laxmandssal« i klostrets østfløj. Hans navn er i de senere aar efterhaanden blevet knyttet til adskillige arbejder vesten for Sundet.

L. fremhæver oftere klosterbygningernes overlegenhed baade i soliditet og rummelighed og i anlæggets orden og logik fremfor det allermeste af tidens verdslige bygningskunst, der i høj grad bærer tilfældighedens præg; selv kongens slot paa Krogen har, saavidt man kan skønne derom, staaet tilbage for de »fattige« tiggermunkes bygninger i staden ligeoverfor, særlig da som disse blev i deres nye og prægtigere skikkelse efter branden i 1450. Og det er sikkert rigtigt, naar det til forklaring af klosterarkitekturens store fortrin betones, at klosteranlæggene bygges op paa europæiske forudsætninger, med ahner helt tilbage til det klassiske peristylanlæg, medens tidens herreborge væsentligst maa nøjes med de speciellere nordiske forudsætninger og skabes ud af nordiske livsvaner og livsvilkaar. Bygningskunsten er et talende vidnesbyrd om, hvilken kulturbringende magt den middelalderlige kirke har været.

Selv naar man tager i betragtning, at ogsaa tiggermunkenes fattigdomsideal mere gjaldt de enkelte individer end institutionerne, og at disse idealer overalt i den senere middelalder var stærkt blegnede, maa et kloster som Karmelitternes i Helsingør med sine mange rummelige sale betegnes som overraskende rigt.

Det kan dog meget naturligt forklares ud fra den unge handelsstads raske opblomstring i det 15. aarh.; klostret har haft mange velgørere med mange penge mellem hænderne, ikke blot byens store købmænd, men ogsaa storstilede og hensynsløse godsopkøbere som Poul Laxmand. Overhovedet svarer den livlige virksomhed i klosterbyggeriet — og forøvrigt ogsaa i kirkebyggeriet —, der i det sidste aarhundrede før reformationen landet over afløser den lange pause i det 14. aarh., meget godt til den almindelige udvikling i vort lands historie inden for denne periode.

Men de store bygningskomplekser var kostbare at holde vedlige — jævnfør mange af de store herregaardes fortvivlede situation nu efter lensafløsningen, — og for tiggermunkene, der ingen jordegodser besad, brød det derfor ogsaa rent økonomisk saa brat og saa ynkeligt sammen tildels allerede inden den egentlige reformation, saasnart tilgangen af gaver ophørte. Havde hele deres »boligkultur« været mere beskeden, vilde de ogsaa have kunnet klare sig længere; de vilde vel tillige have ophidset den misundelige »tredjestand« mindre og kunde maaske have opnaaet en ligesaa lempelig afvikling som herreklostrene.

Dr. Lorenzen udfører med sine bygningshistoriske undersøgelser et stort og grundlæggende arbejde; flere af bindene, særlig de to sidste om Brigittinerne og om Karmelitterne, vil ogsaa have betydelig interesse udenfor landets grænser, for saa vidt der da findes læsere, som er istand til at tilegne sig den danske tekst. Undertiden kunde arkæologen have ønsket detailbeskrivelsen noget mere indgaaende og noget fyldigere illustreret — flere gengivelser af profiler o. lign. —; det vilde næppe have afskaaret forfatteren fra den bredere læsekreds, som han tydelig nok henvender sig til, og som hans lette og behagelige skrivemaade giver ham adkomst til at vinde.

Det er vel hensynet til denne læsekreds, der har bestemt formen for de almindelige afsnit bag i hvert bind, hvor der gøres rede for »byggeforhold og byggeskik« og for »anvendelsen af bygninger og rum«. Forf. bevæger sig her undertiden vel langt borte fra sit egentlige æmne; de 18 sider om anvendelsen af bygninger og rum i Karmelitterklostrene indeholder saaledes i virkeligheden kun ganske faa egentlige oplysninger om selve det bygningshistoriske æmne, men giver — iøvrigt meget underholdende — skildringer af Poul Helgesen og reformatorerne m. a. m. Fra et videnskabeligt synspunkt vilde det været at foretrække, om forf. havde samlet det meste af det stof, der gives i de almindelige afsnit, i en enkelt sammenfattende fremstilling ved hele seriens afslutning, alene af den grund, at det jo er saa sørgeligt lidt,

som rent positivt kan oplyses om de danske klostres indretning, men ogsaa fordi de ofte meget lidt fremtrædende modsætninger mellem de enkelte ordners indretning derved vilde have kunnet pointeres bedre. En mængde gentagelser (som kuriøst nok ofte er ganske ordrette igennem hele sætninger, se saaledes den passus der i hvert bind indleder de almindelige afsnit) vilde naturligvis ogsaa have kunnet undgaas.

Sammen med arkitekt Mogens Clemmensen har dr. Lorenzen i 1922 paa foranstaltning af Selskabet til Udgivelse af Danske Mindesmærker udsendt et stateligt værk om Esbern Snares 5-taarnede kirke i Kalundborg (M. C l e m m e n s e n og V i l h. L o r e n z e n: *Kalundborg Kirke*, 1922). Denne Danmarks mærkeligste kirkebygning blev o. 1870 underkastet en omfattende istandsættelse, desværre i arkæologisk henseende ganske ukyndig og i det hele saa lidet tilfredsstillende, at kirken allerede 50 aar efter maatte gennemgaa en ny hovedrestauration. Ved denne, der lededes af arkitekterne A. Clemmensen og Mogens Clemmensen, er det — ifølge den sidstnævntes tillidsfulde ord — lykkedes at fremdrage og genfremstille alle de enkeltheder, som man ved den forrige restaurering havde overset eller misforstaaet. I alle tilfælde er det et højt fortjenstfuldt arbejde, der vidner stærkt om den indsigt og videnskabelige skarpsindighed, hvormed moderne, arkæologisk skolede arkitekter gaar til værks.

Det er den sidste restaurering, som, med de mange bygnings-historiske iagttagelser den gav anledning til, danner basis for den nye monografi, hvori ikke mindst Mogens Clemmensens deskriptive gennemgang af kirken indeholder meget værdifuldt arkæologisk stof. Fremfor alt vil man dog spørge om kirkens historiske plads, dens tilknytning til tidens øvrige arkitektur i indland og udland. Bægge forfattere enes om at søge dens forudsætninger i Lombardiet, særlig i Milano, ja de er endog tilbøjelige til i selve dens bygmester at se en indvandret lombarder.

Kalundborg kirke hører paa det nøjeste sammen med den store kreds af romanske teglstenskirker, som i Absalonstiden opførtes eller paabegyndtes i Danmark, og hvad hele denne nye murstens-teknik og den dermed sammenhængende arkitektoniske detail-behandling angaar, er de direkte lombardiske forbilleder meget overbevisende godtgjort. Mogens Clemmensen har senere i en afhandling i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1922, der særlig tager Ringsted kirke til udgangspunkt, udførlig begrundet den opfattelse, at det ikke som tidligere antaget er tyskerne men lombarderne, der har lært os den nye byggemaade. Dette forhold er meget forstaaeligt. For de mange kirkens mænd, der drog til

Rom, var der rig anledning til at gøre iagttagelser og knytte forbindelser i Milano, og allerede paa Lunds domkirke er den lombardiske indflydelse ubestridelig, saaledes som især den tildels rent lombardiske ornamentik, men ogsaa arkitektnavnet Donatus viser.

Hvad kirkens ejendommelige plan og den indre og ydre opbygning angaar, er det derimod intetsteds i samtidens bygningskunst lykkedes selv en saa erfaren arkitekturhistoriker som dr. Lorenzen at finde forbilleder eller paralleler. Den staar ganske isoleret og efterligner anlæg, som ligger ca. 400 aar eller mere tilbage i tiden, og som forøvrigt er blevet tillæmpede med stor selvstændighed (undertiden skyldes selvstændigheden vel ogsaa ubehjælpssomhed). Forbillederne maa altsaa henregnes under begrebet »rejseminder«, der muligvis kan stamme fra Norditalien, hvis de ikke snarere er orientalske, — der var jo i det 12. aarh. talrige nordboer, som besøgte det hellige land, og det forekommer mig alt i alt at være den mest tilfredsstillende forklaring, at det er en af østens kuppelkirker, der har foresvævet Kalundborg kirkes bygmester.

Det er i sig selv unaturligt, at en indforskrevet lombarder, der kom som banebryder for en ny tid, skulde have indladt sig paa at gribe tilbage til en fjærn fortids arkitektur, og der er ogsaa i udførelsen — sammenparret med genialiteten — noget uerfarent, noget provinsielt, f. ex. i de fire ydertaarnes delvise opførelse direkte ovenpaa korsarmenes kun een sten tykke tøndehvælvinger uden nogen aflastningsbue, eller i midtertaarnets alt for frække anbringelse paa de fire slanke granitøjler. Afgørende er imidlertid Clemmensens overbevisende rigtige paavisning af forskellige træk, der tyder paa sammenhæng med den samtidige nordiske træarkitektur. Noget saadant vilde være ganske uforstaaeligt, ifald bygmesteren var en udlænding, og det synes derfor rimeligst, at kirken er opført af en dansk bygmester, der som saa mange af sine samtidige landsmænd havde set sig godt om i verden, og som særlig havde tilegnet sig den lombardiske murstensteknik, det sidste muligvis ved at gaa i skole hos den lombarder, der maa antages at have ledet opførelsen af Ringsted kirke, vor ældste og rene lombardiske teglstenskirke.

I vor middelalderlige profanarkitektur indtager herregaarden Gjorslev en lignende ensom plads som Kalundborg kirke blandt vore kirkebygninger. Meget betimeligt er den derfor i samme publikationsserie som denne blevet gjort til genstand for en monografisk behandling (C h r. A x e l J e n s e n: *Gjorslev*, 1924). Paa baggrund af de senere aars mange, men ikke altid lige

soignerede pragtværker fortjener det at fremhæves, hvor mønstergyldig denne publikation er i sin ydre udstyrelse og tilrettelæggelse, vel gennemtænkt og afbalanceret som selve den smukke undersøgelse. Gjorslev var i middelalderen en af Roskildebispens mange hovedgaarde, indrettet paa en gammel landsbys grund som midtpunkt for et fogedi (exactio). Først Peder Jensen Lodehat byggede her paa dronning Margretes tid en borg (castrum), det ejendommelige korsformede kridtstensanlæg med et kraftigt centraltaarn, som udgør midtpartiet i den nuværende herregaard. Det er især paavisningen af, at vi her har at gøre med et helstøbt anlæg, som har saa betydelig en arkitekturhistorisk interesse.

En heraldisk gennemgang af de udhugne vaabenmærker paa slutstenene i stueetagens elegante gotiske hvælvinger bekræfter traditionen om, at det er Peder Jensen, der som Roskildebisp har bygget den korsformede borg, uden tvivl et af de mest imponerende verdslige byggeforetagender fra vor middelalder, et stærkt vidnesbyrd om Roskildebispens rigdom og magtstilling, ved sin klare, faste plan forøvrigt stærkt afvigende fra tidens adelige og kongelige borganlæg. Det er bemærkelsesværdigt, at fortifikatoriske hensyn kun har spillet en ganske underordnet rolle i denne bispeborg. De fremmede forbilleder vil forf. — uden dog at kunne fremføre egentlig tvingende beviser — søge i nordfransk eller belgisk arkitektur; til bygningens ejendommelige plan kendes imidlertid heller ikke fra udlandet noget sidestykke.

Poul Nørlund.